

ГОРАНА РАИЧЕВИЋ

„ДНЕВНИК ИЗ ИНДИЈЕ” СВЕТОЗОРА ПЕТРОВИЋА

Светозар Петровић био је мој професор, човек који је своје знање и величину умео да носи без таштине, тихо и скромно, али који је, међутим, редовно показивао своју бескомпромисност када је требало да брани своје погледе на књижевност којом се на овај или онај начин целог живота бавио. Његове књиге које заправо чине његова сабрана дела, а која су sukcesивно излазиле у последњој деценији представљају класику наше науке о књижевности и чврсто сам уверена да ће се ауторитет Светозара Петровића тек учврстити међу генерацијама које долазе.

Све ово не говорим из уобичајене куртоазије већ да бих указала на то колико се један захвални ученик осећа необично када чита дневник свога професора, а који је овај писао од своје двадесет треће до двадесет и пете године. Улоге као да су сада обрнуте: мени је сада таман отприлике толико година колико је имао Светозар Петровић када сам закуцала на врата његовог београдског кабинета крајем осамдесетих година прошлог века. Осећање са којим таквом читању приступам могло би се описати као мешавина радозналости и nelaгоде проистекле из питања: имамо ли право, као читаоци, да завиримо у лични, ненаучни свет наших учитеља? Међутим, писац дневника, већ на самом почетку, као да прониче у мисли својих читалаца, развејава сваку сумњу. Дилему од које и сам полази на почетку свог дугог и неизвесног путовања у непознато, у далеку Индију у лето 1954. године, писати или не, Светозар Петровић разрешава одлуком да се ипак упусти у исто толико неизвесну и ризичну пустоловину писања дневника. Ипак и упркос властитим сумњама у могућност потпуне искрености оног који дневник води, и то не због помањкања сопствене воље да се буде искрен, већ због процеса

саопштавања, преношења себе другоме, које је немогуће без неухватљивог и непоузданог посредника – језика. Тако, не само да овај увод читаоца оставља у уверењу да има посла са сасвим изузетним двадесет трогодишњаком, који размишља на невероватно јасан, луцидан али и суштински филозофски начин, већ смо сасвим начисто са тим да тај двадесет трогодишњак говори управо све оно што ће нам говорити редом сви постмодернисти у другој половини двадесетог века, а коју је и он сам на овом путу начео, а то је да су људске моћи сазнања, па и самосазнања врло непоуздане управо захваљујући том несталном и непоузданом медијуму, којим нам ипак, надокнађујући ту ускраћеност у прецизности и тачности, заузврат даје и толико много уживања и лепоте. Устврдивши, дакле, да је свако оспољавање властитог унутрашњег света кроз дневнике и све сличне жанрове и пригодно и парцијално – а пригодно зато што свако такво писање претпоставља увек мисао о читаоцу, о другоме ка коме је оно усмерено – Светозар Петровић савладава свој андрићевски страх од речи, слутећи да ће ове „биљешке” како их назива, ипак једнога дана носити вредности које превазилазе све мане људске комуникације. И тако, као и Андрић, две године свог пута и боравка у Индији (1954–1956), млади студент југословенске књижевности писаће врло сведене коментаре призора и догађаја чији је сведок био. Тек у једној прилици, док се још увек налази на броду, дозволиће да у дневнику проговори сам са собом: сумирајући оно што за собом оставља и разлоге због којих се на тај велики пут одважио:

Да, ја бјежим. Будалаштина је то – хинди језик и све тако. Ни на какав студиј ја не идем. Ја бјежим пред собом и пред свима. Хоћу ли моћи?

Или то све, све те ријечи, све то уопће – можда су све то само сумње, природне запрехе на путу „Искушења”. Не знам је ли то болесно, сулудо увјерење, опсесија кретена, шта је то, уопће – али осјећам, не могу да не осјећам, чини ми се чак: знам – Ја имам неку мисију у овом свијету данас. Осјећам да морам нешто у њему учинити, нешто му дати. Веће од партијске или универзитетске каријере, каквих има у свакој генерацији на хиљаде. Ја желим нешто дати том свијету, не апстрактном аморфном свијету, маси од које бих чекао аплауз; свијету који волим... Нешто велико, срећу. Украсти срећу, створити срећу. Украсти сатисфакцију за све зло и муке, за изгубљене године; правду за све промашене животе (колико је непромашених?) снагом човјека, који има храброст да ризикује срећу, која му је на дохвату и балансира и сам на ивици промашености.

Све то и још толико тога желим дати свијету. Близу је то религији? Не знам. Стид ме је помало свега тога и пред самим собом... (14–15)

Управо ту, у овом недозвољеном исповедном разговору са самим собом, створила сам праву слику, видела портрет мога професора у младости. Портрет који ме је толико подсетио на младог Милоша Црњанског који се у пролеће 1921. године упутио у Тоскану са једном мисијом: пронаћи радост и пренети је свом туробном и несрећном Словенству које је крварило и нестајало у Првом светском рату. „Ја могу без славе, али не могу бити сретан ако сам сретан сам”, каже у свом дневнику млади Југословен који се упутио у Индију, а ми се питамо, какву је то несрећу осетио у младој и новој држави која тих педесетих година, гледано из данашње перспективе, ако не баш убрзано напредује, а оно својим грађанима пружа помало досадан и миран живот. Деценија је прошла од краја другог великог рата, савладана су искушења које је донела Резолуција Информбироа, у свету је окончан Корејски рат, умро је Јосиф Висарионович Стаљин. Јосип Броз Тито окреће се новим савезницима и тражи трећи пут: отварају се врата ка организацији несврстаних држава Трећег света, на чијој се мапи нашао и овај, у општим оквирима југословенске и светске политике готово безначајан пут петоро југословенских студената у Индију. На том таласу путује наш млади јунак, незадовољник, бежећи од могуће и доступне личне, мале среће, и не знајући шта заправо тражи и шта ће му ова авантура донети. Да се ради о путницима у мисији на коју су убрзо готово сви заборавили, говори чињеница да су финансијска средства која су им обезбеђена готово бедна, да су на том путовању препуштени сами себи, али и да држава која их је послала не показује било какав интерес ни према својим студентима нити према искуству које ће у том далеком и другачијем свету стећи. Мисија је: научити хинди језик, који ће, у светлу нове политичке констелације снага можда некад некеме и затребати. Колико је та процена била стратешки погрешна, читалац не сазнаје из овог дневника, али зато нас у њему очекује један много драгоценији свет утисака и искустава једног генијалног младића насталих у судару два света и две културе. Управо из тог искуства настаће касније најобавештенији и најпроницљивији текстови на овим просторима објављеним у књизи *Индијска књижевност* (Академска књига – САНУ, 2011). А све то само је још један аргумент у прилог тези да оно мисаоно и духовно, ако постоји у једном човеку, чак и у околностима хаоса и случајности, у коначном

скору, невидљивом свима и свакоме, односи победу над прагматиком безличних и за појединца незаинтересованих политичких интереса.

Већ овде мораћу да предухитрим све оне који су помислили да је Светозар Петровић у Индији нашао обећану земљу, духовност која искупљује и лечи, рецепт за радост због које би ово путовање било схваћено као пут иницијације, онако како нам стереотипи о путовањима на исток увек изгледају као ходочашћа на изворе духовности и просветљења. И овде ме мој млади професор подсећа на Андрића који је поводом Тагорове посете Београду у једном писму написао: „Ценим га, наравно, али не верујем да светло долази са Истока. То је оптичка варка. И после, осећам да све те мудрости из Азије, не поричући ни најмање њихову апсолутну вредност, за нас који смо крштени – па ма и не били хришћани – не вреде ништа или мало.” Нећу да кажем да југословенски студент књижевности, изузетан и надарен, није радознао и да га не привлачи да сазна све што су људи ове прастаре цивилизације мислили и осећали и то преносили као традицију до данашњих дана. Напротив. Али оно што њега, као идеалисту, левицара и Гандијевог поклоника, у тој традицији разочарава, јесте то што та Индија коју гледа није у стању да савременом човеку пружи мало пристојног и достојанственог живота. Тако, у дневнику, као реакцију на Нехруову изјаву да уместо непријатних мириса са индијских улица осећа само „хиљаде година индијске културе”, Светозар Петровић пише:

Ништа из Индије неће бити, док људи који је воде не схвате да смрад кравље балеге по улицама њиних градова није мирис вјекова ни мистично појављивање стародревног духа Бхарата ни – ни. Толико тога ни, већ само једино и једноставно смрад кравље балеге.

Дубина индијске филозофије није ме престала привлачити, јер у читавом том нељудском стању не могу видјети њену реализацију, јер оно у старо-индијском мишљењу што се реализовало овдје није ме никад ни привлачило. И све чешће и чешће ово овдје иде ми све више на нерве. И не могу, једноставно не могу да у име пријатељства између двије земље, у име сведржавног братства и јединства, или у име цивилизованог расправљања, дебате, дискусије, из дана у дан учтиво климам главом слушајући о вишим оправдањима кастинског система, о неумитности тог система и нужности да се он заувјек очува и о стварима још ужаснијим или можда некад мало мање ужасним. Не могу дискутовати са људождерима, са људима, док у њима људождерство влада. (76)

И одиста, општи је утисак да се лакше могу поднети и готово немогући услови живљења у хришћанском колеџу Холанд Хол у Алахабаду, беда и нечистоћа, у спрези са ужасном монсонском климом која варира између неподношљивих врућина и још теже подношљиве влаге. Југословенски студент лакше подноси и свакодневне сусрете са жабом у ципели, са гуштерима и змијама, инсектима, храном која га непрекидно води у болест, дуготрајне тешке и кржаве дизентерије, те туберкулозну упалу слепог црева која ће га одвести до операције (где су испрва заборавили да му дају анестезију!), све је то њему много подношљивије од свакодневног сусрета са смрћу, са призором мртвог дечака на улици поред којег сви пролазе, са поразом сваке људскости у земљи у којој сиромашни студенти немају будућност, где је бирократија умножена до надреалних размера, где владају материјализам и корупција. Онај Ганди-комплекс, који је, по сопственом признању био један од разлога због којег је у Индију и дошао, нигде се не назире. У писму пријатељу 30. септембра 1955. године он пише:

Превише је тешка ова атмосфера за нас. Смрт, смрт, смрт, свугдје смрт, умирање. Умирање на улици, јече јадници, ти пролазиш. Гомиле, гомиле иду, вегетирају, не живе, не говоре, моликањем се споразумијевају или јечањем, једу отпатке или не једу, туку их, шуте, кажу им, туку друге, и умиру, умиру, вјечно. Не живе, живота нема, само смрт или умирање. Читав је зрак пут бунта, некад експлодира и онда се пуца и убија, без повода – рекао бих – без разлога; сељаци убијају вјештце или шудре и парије, ако их затекну на заједничком бунару; убијају се међусобно око парчета земље или око благослова светог човјека, убијају се хиндуси и муслимани, ако само искра падне; полиција пуца на студенте и све, све то гризе, ждере, стишће, а кад провале гњева стану, онда глође и гризе устајалост површине, понижавања, немири, и стално, непрестано за петама, за леђима чувари закона зиркају, надвирују се ноћу на прозор и зачитавају се у новине крај тебе у ресторану и тако вјечно. (190)

Писмо се наставља описом негативних емоција које код читаоца изазива читање новина: овај податак, осим што нам говори да је Светозар Петровић после само годину дана боравка у Индији могао да чита новине на хиндију, казује и то да је он ову земљу и овај народ доживљавао као што се доживљава и критикује властита држава. Говорећи на једном месту о својој усредсређености на задатак и посао (коју објашњава одсуством жена у свом животу!), писац дневника открива како његов ум, упркос свом том

одсуству комфора, у паузи између болести чудесно функционише: „... имам снажну, велику енергију у свом тијелу, ја могу да читам и радим преко читавог дана, без престанка, мада се мизерно храним, најбољи успех на универзитету постижем, читаве странице, које смо једном погледам, могу заувјек задржати у памћењу, као фотографирание.” (87)

Читалац дневника открива међутим да се, осим што своје родитеље жели да поштеди свих брига, описујући им храну као добру, а смештај као занимљив, Светозар Петровић никада не размеће својим успесима, нити сасвим натпросечном лакоћом са којим их постиже. Уопште, из писама и дневника видимо човека који најблаже речено поседује једну невероватну моћ емпатије са другим људима: кад на броду сазна да га другови оговарају иза леђа, он их правда њиховим страхом од непознатог, у једном писму искрено и са великим разумевањем коментарише судбину пријатеља који је због прелјубе избачен из партије. Та великодушност, међутим, уступа место једној оштрој реакцији на писмо Крунослава Прањића, који свом пријатељу држи лекцију о томе како треба да се држи у Индији, и како да допусти да га то ново искуство промени. Ако морамо да га држимо за реч када тврди да његова луцидност расте са његовом апстиненцијом, онда смо сасвим сигурни да она буја кад га разљуће неправедне оптужбе аргументоване некаквим површним судовима и флоскулама. Тако, на очигледно заједљив коментар пријатељев о хришћанским мисионарима које је сусрео у Холанд холу, Петровић пише:

У развоју – добром или лошем, не знам – постојало је доба, када сам посезао за библијом, тражећи у њој решења. Она ме нису задовољила, нека од њих, која су ми и изгледала блиска, нису ме задовољила трајно. Не видим потребу, за сада, да за библијом поново посегнем. Ако ма када такву потребу ипак осјетим – ништа ме неће спријечавати да то учиним. Никада ни једна књига, идеја, мишљење или што год хоћеш није било за мене табу; потпуно сам свјестан да никад у животу нисам прочитао или саслушао ма и једну реченицу, која за мене не би имала значења и која не би на мене у неком смислу утјецала. И у доба кад сам волио да мислим највише праволинијски нисам никад посумњао у смисао да би човјек морао да има отворене очи и уши према свим изворима сазнања. Ствар је само у томе што човјек – појединац, ипак, живи само неко ограничено вријеме, а круг извора сазнања је неограничен. Човјек је присиљен, да међу изворима сазнања, која му се пружају, направи избор, а сви га чинимо – или онако, како нам наш здрави разум казује, или онако, како нам га други људи и вањске околности скроје. (126)

И када критикује мисионаре који у Индији хришћанство шире доларима, и када критикује индијску власт и државу које чувају најнегативније елементе индијске традиције, Светозар Петровић је на страни индијског народа и правих вредности индијске културе. Он им је захвалан на њиховој необичној гостопримљивости, а поједини делови дневника, по свом лирском тону, одају да се, упркос непрекидном чуђењу пред другим, и упркос непрестаној окружености бедом и умирањем, у овом младићу одгајаном на европским вредностима и традицији рађа и учвршћује једно лепо осећање нежности и привржености овој несрећној али ипак привлачној земљи. Наравно, онај таленат за хумор који смо код професора сви волели, присутан је и овде, и ево примера такве једне приче о сусрету добронамерних људи из различитих култура:

У колецу у који сам смјештен, има неколико студената, све симпатичних младих, наивних, једноставних момака, и сви они сматрају својом дужношћу да те посјете, упознају се с тобом и да након тога бар једном-двапут посјете. Неки су од њих врло разговорљиви, воле, бескрајно воле, да сваку ствар претресу. Други су шутљивији. Уђу у собу, без ријечи, сједну на кревет, без ријечи, нијемо слушају све твоје очајничке покушаје да утврдиш како су и да ли и они мисле да је данас лијепо вријеме (киша скоро без прекида пада, кишна је сезона сада), посједе тако и поштуе неко вријеме, како пристоји, онда изађу, и, наравно, посјете те опет, на исти начин. (58)

Неке епизоде из овог дневника откривају у Светозару Петровићу скривеног писца, а оне су таквог квалитета да сам, прочитавши их, помало и зажалила што је тај таленат у њему остао затомљен. Прича о малом мунгосу Погоу, који спава у соби југословенских студената, и којем је омиљено место један сламнати шешир могла је постати добра приповетка: са свим елементима како стила, тако и осећајности која овом жанру даје највишу вредност. Када се у спаваоницама колеца појави велика црна змија, а Пого нестане из њихове собе у којој се углавном излежава пошто се од својих домаћина „огребе” о комадић меса и колача, Јоза (Јосип Франић) и Света почињу да се поносе својим малим пријатељем – ловцем на змије.

Били смо поносни ноћас. У хотелу је нашем владала тиха узбуна. Велика црна змија напољу је у врту. Сви они који су присиљени да ноћас некуд излазе обули су високе чврсте ципеле, а

стазу пред собом освјетљавају батеријама; нитко ноћас није сједио на коридору и степеницама до врта и сва су врата на собама била прислоњена. Велика црна змија је у врту, а наш Пого, наш јебиветар балави, лута кроз мрачан парк и тражи је. Били смо поносни на Погоа.

Међутим, све се јутрос показало друкчије. Пого је ноћас спавао код Американца. Јуче, кад сам узео да га понесем на вечеру Американцима – треба проћи мрачан пролаз до њихове собе, стазом крај грмља и траве – био је нешто незадовољан, сјећам се да је дрхтао и завлацио се под кошуљу, но претпостављао сам да је још бунован од сна. У соби, за вечером, био је превише преплашен да узме свој комад меса. Касније, након два сата, ипак, рекоше ми да га је узео. Након вечере било га је страх да се сам врати у нашу собу, завукао се међу кофере Американца и тамо преспавао ноћ.

Јутрос око 10 сати, поново се појавио пред вратима наше собе. Овај пут није тако сигурно ујурнио у собу и с осјећајем домаћег човјека завукао се под шешир, као што је то обично чинио. Огледавао се лијево и десно, срам га је било – кукавица, онда је сјео на сунце пред отвореним вратима и легао, тобоже индиферентно, као – брига њега, за нас, ћеф му је, па лежи. Ми смо, помало хладни, сједили за нашим столовима. Нисмо ми ни очекивали од њега да ће ратовати са змијама, но нисмо знали ни да је таква кукавица, одметник од свога рода.

Првих дана, када су га ухватили (прича Догра), био је још мали тада, држали су га везаног, а он је цвилио и читава два дана није узимао храну. Најзад, почео да узима млијеко, па наставио помало да се привикава. Научио се на људска бића, примио њихове обичаје, навике и храброст. На крају, сада је преварен.

Лежао је неко вријеме пред собом Пого, а онда се придигао, осврнуо још једном, тобоже немарно одмахнуо репом и отишао.

Срели смо се на ручку. Американци су га почели привикавати на кромпир и оно чудно зеленкасто поврће. У видокругу наше собе више се није појавио досад. (107–108)

Упркос овој причи и својој наклоности ка животињи људских особина, Светозар Петровић у Индији није постао цаин. Ма колико чудан се нама данас чинио његов равнодушни однос према ту и тамо присутним стеницама и вашим, о уједу шкорпиона од којег се луди итд. Ипак, ту земљу гледао је отворених очију и срца. Заједно са њим читалац ће видети Алахабад, Бенарес, Калкуту и Бомбај, спаљивање мртваца на Гангу, хотелске собе са умиваоником и феном, а без таванице, свете краве, Нехруа са којим се сликао, Тита који је остао у својим блиндираним

колима... Доживеће са њим сву ону буку (јер „на Оријенту нема тишине”), беду и раскош једне земље у којој је људска радна снага обезвређена до апсурда, где се за превласт боре разне идеологије, све у име човека, а на његову штету. Његове мисли су, међутим, увек и код куће, тамо где је коначно решено тршћанско питање, где умиру Барац и Тин, његов брат Гајо брани докторат из филозофије, а у књижарама се појављују Глигорићеви *Српски реалисти* (и продају по високој цени). За младића који се из Индије вратио две године старији, напунивши равно четврт века, новац је још апстрактнија и неважнија категорија него кад је одлазио: „У Индију сам ишао са 70 фунти џепарца. Из Индије са једном и по. И све је некако изашло на исто. Једнако се провео, једнако излазио на крај. Земља је округла.” (257)

Тридесет година касније, вратиће се у ову земљу још једном, а белешке са овог путовања закључују ову књигу. Круг ће се опет затворити.

На питање које су себи поставили и Владислав Петковић Дис и Милош Црњански: куда одлази наша прошлост, читалац *Дневника из Индије* Светозара Петровића може назрети одговор, који, међутим, нема ништа са метафизиком и мистиком. Реч је о томе да се та прошлост, у случају великог теоретичара и професора књижевности, а забележена на начин који је толико тога од читаоца желео да сакрије, ипак отвара у свим његовим теоријским расправама и књигама које чине његово дело. Тек када прочитамо његов младалачки дневник одрастања (читај сазревања) у земљи која је сасвим сигурно то одрастање дубоко обележила, моћи ћемо да разумемо и његове научне преокупације, као што је на пример теорија књижевне историје. А ова књига носи и једну другу, сасвим универзалну поруку, а то је да нема тог забаченог кутка на овој земљи у којем се можемо сакрити. Бекство је увек враћање, само можда једном другачијем и бољем себи.*

* Говор одржан на промоцији књиге Светозара Петровића *Дневник из Индије*, у издању Академске књиге и огранка САНУ у Новом Саду, одржаној у Културном центру Новог Сада, 18. децембра 2012. године.